

Олена Фадєєва
(м. Кременчук, Україна)

СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНЦЕПТУ INFERNO В РУСЛІ СУЧАСНОЇ КОГНІТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

У статті аналізуються сучасний стан розвитку когнітивної лінгвістики, поняття концепту як базової її одиниці, різні точки зору щодо його тлумачення, підходи до визначення поняття концептосфери та складових концепту. Зроблена спроба в руслі розглянутих сучасних методологічних підходів визначити базові ознаки концепту INFERNO в готичній літературі та проаналізувати шляхи його мовного вираження. Окреслені подальші перспективи розвитку теми складових концепту INFERNO і детального вивчення його мовної репрезентації у творах англomовної художньої літератури.

Ключові слова: когнітивна картина світу, концептосфера, концептуальна ознака, концепт INFERNO, базова складова.

В статье анализируются современное состояние развития когнитивной лингвистики, понятия концепта как ее базовой единицы, разные точки зрения в отношении его интерпретации, подходы к определению понятия концептосферы и составляющих концепта. Предпринята попытка в русле рассмотренных современных методологических подходов определить базовые признаки концепта INFERNO в готической литературе и проанализировать способы его языкового выражения. Очерчены последующие перспективы развития темы составляющих концепта INFERNO и детального изучения его языковой репрезентации в произведениях англоязычной художественной литературы.

Ключевые слова: когнитивная картина мира, концептосфера, концептуальный признак, концепт INFERNO, базовая составляющая.

The article deals with the modern state of cognitive linguistics, the notion of concept as its basic unit, different viewpoints of its interpretation, approaches to the definition of the notion of conceptual sphere and the notion of the concept component. The attempts to define the basic conceptual features of the INFERNO concept in gothic literature and to analyze the ways of its linguistic representation in the line of modern methodological approaches are taken. Further prospects of INFERNO concept component theory development and detailed study of its lingual representation in English literature works are outlined.

Key words: cognitive worldview, sphere of concepts, conceptual feature, concept INFERNO, basic component.

Когнітивна лінгвістика міцно зайняла свою позицію в парадигмі концепцій сучасного світового мовознавства. Саме її виникнення й бурхливий розвиток є характерною рисою мовознавства рубежу століть. У ній вимальовується новий етап вивчення складних відносин мови й мислення. Когнітивні дослідження отримали визнання насамперед тому, що вони звертаються «до тем, які завжди хвилювали вітчизняне мовознавство: мови та мислення, головних функцій мови, ролі людини в мові та ролі мови для людини [10, с. 6]».

Ключовим поняттям когнітивістики є концепт. Однак, незважаючи на те, що поняття «концепт» можна вважати утвердженням, його зміст істотно варіює в концепціях різних наукових шкіл і окремих учених. Категорія концепту, будучи переважно уявною й невідчутною, фігурує в дослідженнях філософів, логіків, психологів, культурологів, і тому несе відбиток нелінгвістичних інтерпретацій. Дехто характеризує концепти як ментальні утворення, які є значущими усвідомлюваними типізованими фрагментами досвіду, що зберігаються в пам'яті людини; багатовимірні ментальні утворення; фрагменти життєвого досвіду людини; кванти знання пережитої інформації [7]. Дехто визначає концепт як об'єктивно існуючу у свідомості людини перцептивну, когнітивну й афективну формацію динамічного характеру [5, с. 39]. Асоціативні зв'язки концепту належать сфері його вербалізації. Вони не можуть входити до змісту концепту, а лише відображають його в мовній формі, дозволяють описати його зміст. Окрім того, концепт може не мати субстантивного найменування і, взагалі, будь-якого мовного.

В. Красних, окрім концепту, виділяє ще й когнітивну структуру, яка поділяється на два типи когнітивних структур: феноменологічну й лінгвістичну [9, с. 64]. Співвідношення понять «концепт» та «когнітивна структура» у цій концепції залишається нероз'ясненим; він може бути визначений як когнітивна структура і навпаки. Концепт кодується у свідомості індивідуально, виступаючи як чуттєвий компонент його змісту і є базовою одиницею універсального предметного коду людини.

У більшості сучасних визначень концепту є подібності – він визначається як дискретна, об'ємна в смисловому відношенні одиниця, одиниця мислення або пам'яті, що відображає культуру народу.

У поданій статті під концептом розуміється дискретне ментальне формування, що є базовою одиницею розумового коду людини, яка володіє відносно впорядкованою внутрішньою структурою, що представляє собою результат пізнавальної (когнітивної) діяльності особистості й суспільства, несе комплексну, енциклопедичну інформацію, що відображає предмет чи явище, інтерпретацію даної інформації суспільною свідомістю і відносно суспільної свідомості до даного явища або предмету [13, с. 10]. Таке визначення концепту полемізує з деякими його ознаками, що виділяються іншими авторами та науковими школами. Підсумовуючи окремі з цих «незгод», вважаємо, що концепти правильніше інтерпретувати насамперед як одиниці мислення, а не пам'яті, оскільки їх основне призначення – забезпечувати процес мислення. Концепт не обов'язково має мовне вираження; існує багато концептів, які не мають стійкої назви і при цьому їх концептуальний статус не викликає сумніву.

Далеко не всі концепти відносять до вищих духовних сутностей, адже багато з них мають емпіричний характер (*бігти, червоний, вікно*). Не обов'язкова і етнокультурна специфіка для концепту. Є безліч таких, у яких або немає ніякої етнокультурної специфіки (побутові), або вона дуже мала і, щоб її віднайти, треба докласти виняткових зусиль. Не всі концепти мають і ціннісну складову (просторові і тимчасові), у багатьох випадках її доводиться ретельно шукати.

Не менш важливим поняттям когнітивної лінгвістики є поняття «концептосфери» – галузі знань, утвореної з концептів як її одиниць. Концептосфера народу ширша за семантичну сферу, яка представлена значеннями слів мови. Чим багатша культура нації, тим ширша її концептосфера [11, с. 5].

Як концепти, так і концептосфера – сутності ментальні, неспостережні. Сучасні наукові дослідження переконливо підтверджують реальність існування концептосфери й концептів, тобто реальність невербального мислення.

Необхідно також зазначити, що концептосфера носить доволі упорядкований характер. Концепти, що утворюють концептосферу, за окремими ознаками вступають у системні відносини схожості, відмінності та ієрархії з іншими. Навіть між поняттями «небо» і «чай» існує смисловий зв'язок, який може бути встановлений, наприклад, *небо – земля, земля – вода, вода – пити, пити – чай* [12, с. 15].

Конкретний характер системних відносин концептів вимагає дослідження, але загальний принцип системності, безсумнівно, поширюється на національну концептосферу, оскільки саме мислення припускає категоризацію предметів думки, а категоризація припускає упорядкування її об'єктів.

Ще одним важливим поняттям когнітивної лінгвістики є поняття когнітивної картини світу, яка є ментальним образом дійсності, сукупністю концептосфери і стереотипів свідомості, що задаються культурою [1, с. 4–13].

Когнітивна картина світу у свідомості особистості системна і впливає на сприйняття нею навколишнього світу: пропонує класифікацію елементів дійсності; визначає прийоми аналізу дійсності (пояснює причини явищ і подій, прогнозує їх розвиток, пророкує наслідки подій); упорядковує чуттєвий і раціональний досвід особистості для його зберігання у свідомості, пам'яті.

Попри все розмаїття наукових поглядів на структуру концепту, визнаються три його базові структурні компоненти – образ, інформаційний зміст та інтерпретаційне поле. Наявність у концепті образного компонента визначається самим нейролінгвістичним характером універсального предметного коду: чуттєвий образ кодує концепт, формуючи одиницю універсального предметного коду.

Чуттєвий образ виявляється і в лексикографічному значенні багатьох слів (*червоний, кислий, теплий*). Він може виявлятися і у психолінгвістичному значенні в ході експериментів або тільки в чисто когнітивній, невербалізованій складовій концепту. Чуттєвий образ у структурі концепту неоднорідний. Він утворений: 1) перцептивними когнітивними ознаками, що формуються у свідомості носія мови в результаті відображення ним навколишньої дійсності за допомогою органів чуття; 2) образними ознаками, формованими метафоричним осмисленням відповідного предмета чи явища (когнітивна або концептуальна метафора) [13, с. 85–88]. Перцептивний образ включає зорові, тактильні, смакові, звукові й нюхові образи; когнітивний – відсилає абстрактний концепт до матеріального світу.

Інформаційний зміст концепту включає мінімум когнітивних ознак, що є основними, але найбільш важливими є відмінні риси концептуалізованого предмета або явища. Це ознаки, найбільш істотні для самого предмета або його використання, що характеризують його найважливіші диференціальні

риси, обов'язкові складові частини, основну функцію тощо. Інформаційних когнітивних ознак зазвичай небагато, це їх дефініційний мінімум, що визначає сутність концепту. Інтерпретаційне поле неоднорідне, у ньому досить чітко виокремлюються декілька зон – ділянок інтерпретаційного поля, які володіють певною внутрішньою змістовою єдністю і об'єднують близькі за змістом когнітивні ознаки. Дослідженню підлягає як зміст, так і структура, як ядро, так і периферія концепту. Однак важливо диференціювати їх у процесі опису, оскільки їх статус та роль у структурі свідомості і процесах мислення різні [10, с. 28–34].

Теоретичне осмислення поняття «концепт» і типології концептів сприяло розумінню цього терміна як зонтичного, що об'єднує різні види ментальних явищ, функцією яких є структурування знань у свідомості людини. Вченими вироблено розуміння того, що концепти – це одиниці мислення, які за своїм змістом і організацією можуть бути досить різними. При збереженні основних функцій вони структурують знання і виступають одиницями розумового процесу. Типологія концептів можлива і необхідна тому, що розрізняються типи знання, які подаються концептами.

А. Бабушкін розмежує розумові малюнки, схеми, гіпероніми, фрейми, інсайти, сценарії, калейдоскопічні концепти [2, с. 43–67]. М. Болдирев визначає конкретно-чуттєві образи, уявлення, схеми, поняття, прототипи, пропозиції, фрейми, сценарії, гештальти [4, с. 62–69]. Г. Слишкін виділяє первинні та вторинні концепти, метапоняття (які утворюються в результаті осмислення продуктів попередньої концептуалізації та у яких реалізується рефлексія носія мови), пропорційні, граничні й рудиментарні лінгвокультурні концепти, а також концепти, що сформувалися і ті, що формуються [14, с. 33–36]. В. Карасик розмежує параметричні й непараметричні (регулятивні й нерегулятивні) концепти. М. Піменова виділяє наступні види концептів: образи (*Русь, мати*), ідеї (*комунізм*) і символи (*лебідь*), а також концепти культури, які діляться на кілька груп: універсальні категорії культури (*час, простір, рух, зміна, причина, наслідок, кількість, якість*); соціально-культурні категорії (*свобода, справедливість, праця, багатство*); категорії національної культури для росіян (*воля, частка, соборність, душа, дух*); етичні категорії (*добро, зло, обов'язок, правда, істина*); міфологічні категорії (*боги, ангел-охоронець, духи, домовик*) [13, с. 8–10].

У поданій статті пропонується така типологія концептів.

Уявлення – узагальнений чуттєво-наочний образ предмета або явища. Уявлення статичні і є відображенням сукупності найбільш яскравих зовнішніх ознак окремого предмета або явища, які сприймаються чуттєво.

Схема – концепт, представлений деякою узагальненою просторово-графічною чи контурною схемою; це гіперонім з ослабленим образом – *дерево*, (наочний образ дерева взагалі – стовбур і крона), схематичний образ *людини* – голова, тулуб, руки і ноги. М. Болдирев визначає схему так: «розумовий образ предмета або явища, що має просторово-контурний характер [4, с. 36]».

Поняття – концепт, який відображає найбільш загальні, істотні ознаки предмета або явища, результат їх раціонального відображення і осмислення. Поняття виникає на базі подання або схеми шляхом поетапного відсторонення від другорядних, випадкових, індивідуальних ознак, які сприймаються чуттєво (*фрукт, птиця*) чи шляхом з'єднання у понятійному образі розумових компонентів інших концептів.

У світлі вищезазначеного слід визнати, що концепти-поняття формуються у мисленні переважно як відображення наукової та виробничої сфер дійсності (термінологія). Вербалізуються поняття, як правило, термінологічною та виробничою лексикою, а також лексемами раціональної семантики типу *житель, клієнт, позивач, відповідач, суддя* [4, с. 38–40].

Фрейм – мислимий у цілісності його складових частин багатокомпонентний концепт, об'єкт уявлення, деяка сукупність стандартних знань про предмет або явище.

Сценарій – послідовність кількох епізодів у часі; це стереотипні епізоди з ознакою руху, розвитку. Фактично це фрейми, що розгортаються в часі і просторі як послідовність окремих епізодів, етапів, елементів: *поїздка до іншого міста, відвідування поліклініки, бійка, гра, екскурсія. Стадіон* – це фрейм, а *відвідування стадіону, виступ на стадіоні, реконструкція стадіону тощо* – сценарії.

Гештальт – комплексна, цілісна функціональна розумова структура, упорядкування різноманіття окремих явищ у свідомості. Гештальт є цілісним образом, що поєднує чуттєві та раціональні елементи, а також об'єднує динамічні та статичні аспекти відображуваного об'єкта чи явища.

Експериментальне дослідження показало, що значення подібних слів пов'язують із явищами, які сприймаються чуттєво та пов'язуються свідомістю у деяку комплексну картину. Типовими гештальтами є концепти, що об'єктивовані такими лексемами, як *любов, доля* та ін. Визначені типи

концептів розрізняють за характером концептуалізованої інформації [4, с. 42–43].

Суттєвою для лінгвокогнітивного дослідження є також типологія концептів за характером «спостереження»: їх можна розділити на вербалізовані (для яких є у системі регулярні мовні засоби вираження і, які розкриваються у комунікативному процесі в даній мовній формі) і невербалізовані (які не мають у системі мови регулярних, стандартних засобів мовної об'єктивації або мають тільки непрямі способи мовної об'єктивації і вербалізовані штучно в умовах примусово поставленого завдання) [4, с. 44–45].

Не менш суттєвою для лінгвокогнітивного дослідження виявляється класифікація концептів за їх приналежністю до певних груп носіїв. Виділяють універсальні концепти (*сонце*), хоча і вони можуть виявляти національну специфіку; національні концепти – властиві тільки одному народу (наприклад, російські концепти *духовність, авось*; західні концепти *виклик, чесна гра*). Існують групові (вікові, гендерні, професійні тощо) та індивідуальні концепти. За ступенем абстрактності змісту концепти поділяються на абстрактні й конкретні.

Запропоновані класифікації є (за типом інформації, мовною об'єктивацією, належністю і ступенем абстрактності) актуальними для методики лінгвокогнітивного дослідження.

У світлі описаних підходів цікавими є спроби розробити принципи аналізу відображення абстрактного концепту INFERNO в готичній літературі, а саме: з'ясувати зміст концепту INFERNO та визначити його структуру шляхом виявлення ключових ознак як його елементарних складників, а також встановити основні шляхи його мовного вираження.

У загальноприйнятому тлумаченні INFERNO визначається як Аїд / Hades; безодня / bottomless pit; вічний вогонь / everlasting fire; вогонь і сіра / fire and brimstone; пекельний вогонь / hellfire; пекло / netherworld; чистилище / purgatory; злочинний світ / underworld; вогненний демон, провісник Армагеддону / fiery demon, harbinger of Armageddon; енергія болю, смерті, страху, ненависті, руйнування / energy of pain, death, fear, hatred, destruction.

Структуру концепту зручно визначати за допомогою виявлення концептуальних ознак як його елементарних складників. При цьому можна використати досягнення методу компонентного аналізу, який свого часу був достатньо розроблений та апробований [13, с. 90].

Аналіз матеріалу показав, що базовими концептуальними ознаками концептосфери INFERNO є п'ять домінантних ознак: СМЕРТЬ, СТРАХ, НЕНАВИСТЬ, СМУТОК, МІСТИКА.

СМЕРТЬ у біології – це безповоротне припинення, зупинка життєдіяльності організму; у законодавстві – загибель головного мозку; у філософії – протилежність народженню; у релігії – теж перехід, але тільки із однієї дійсності в іншу; у буддистів – у нірвану, у християн і мусульман – у рай чи пекло [6, с. 217].

Образ Смерті в літературі – один із елементів художнього тексту, який виступає наскрізною світоглядною ідеєю художнього твору. Він пов'язаний із головною проблемою буття – хто є людина, яка її головна мета перебування на цій Землі у мізерному часовому вимірі, що чекає на людину, яка перейде за межу біологічного існування: *I long to go through the crowded streets of your mighty London, to be in the midst of the whirl and rush of humanity, to share its life, its change, its death, and all that makes it what it is* (B. Stoker).

СТРАХ – це внутрішній стан, зумовлений загрозою реального або передбачуваного лиха. Страх віднесений до *базових емоцій*, тобто є природженим емоційним процесом із генетично заданим фізіологічним компонентом, певним мімічним проявом і конкретним суб'єктивним переживанням. Причинами страху вважають реальну або уявну небезпеку [6, с. 88]: *I thank you, my friend, for your all too-flattering estimate, but yet I fear that I am but a little way on the road I would travel* (B. Stoker).

НЕНАВИСТЬ – це глибоке емоційно негативне ставлення суб'єкта до індивіда чи іншого об'єкта, що характеризується відчуттям гніву, ворожістю, огидою, бажанням заподіяти йому біль, як фізичний, так і моральний, чи шкоду [3, с. 2]: *Still, it was better than living alone in the rooms which I had come to hate from the presence of the Count...* (B. Stoker).

Ненависть визначається як антитеза любові, її повна протилежність. Тобто, якщо любов – це активне зацікавлення у житті й розвитку об'єкта любові, то ненависть – у деградації і знищенні об'єкта ненависті.

СМУТОК – це негативно забарвлена емоція, яка виникає у випадку значної незадоволеності людини у будь-яких аспектах життя. Поняття смутку вважається протилежним радості і близьке за значенням таким поняттям, як печаль, туга, журба, скорбота, меланхолія: *Not an hour shall you wait in my house against your will, through sad am I at your going, and that you so suddenly desire it* (B. Stoker).

МІСТИКА – це віра в існування надприродних сил, із якими таємничим чином пов'язана і здатна спілкуватися людина; сакральна релігійна практика, яка має на меті переживання безпосереднього єднання із Богом (або богами, духами, іншими нематеріальними сутностями). Сукупність теологічних і філософських доктрин, присвячених виправданню й осмисленню цієї практики, називається містицизмом [8, с. 20].

У переносному слововживанні містика означає: 1) сукупність явищ і дій, які особливим чином пов'язують людину із таємним еством і силами світу – *If you are watching this, then it means my soul is finally at rest. Driven underground, I must speak to the world from deep within the earth, exiled to this gloomy cavern where the bloodred waters collect in the lagoon that reflects no stars. But this is my paradise ... the perfect womb for my fragile child. Inferno* (D. Brown); 2) особливий вид релігійно-філософської пізнавальної діяльності – *Forgive them, you might say, for they know not what they do. But there comes a moment in history when ignorance is no longer a forgivable offense ... a moment when only wisdom has the power to absolve. With purity of conscience, I have bequeathed to you all the gift of Hope, of salvation, of tomorrow* (D. Brown); *With this one, all the forces of nature that are occult and deep and strong must have worked together in some wondrous way* (B. Stoker).

Вищенаведений матеріал наочно демонструє, що концепт INFERNO – це складне й багатогранне утворення, яке має як універсальні характеристики, так і національні когнітивні особливості. Визначення шляхів вербалізації концептосфери INFERNO за виявленими домінантними та іншими ознаками – завдання майбутніх пошуків, які дозволять поповнити новим знанням лінгвістику когнітивної картини світу.

Література

1. Арутюнова Н.Д. Аномалии и язык (К проблеме «языковой картины мира») / Н.Д. Арутюнова // Вопросы языкознания, 1987. – № 3. – С. 3–19.
2. Бабушкин А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка, их личностная и национальная специфика : дисс. ... доктора филол. наук : 10.02. 19 / Бабушкин Анатолий Павлович. – Воронеж, 1997. – 330 с.
3. Балашова Е.Ю. Концепты любовь и ненависть в русском и американском языковых сознаниях : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Балашова Елена Юрьевна. – Саратов, 2004. – 262 с.
4. Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика. Курс лекций по английской филологии / Болдырев Н.Н. – Тамбов : ТГУ, 2001. – 123 с.
5. Зеленко Т.В. Про поняття «готичний» в англійській культурі XVIII ст. / Т.В. Зеленко // Питання філології. – 1978. – № 7. – С. 3–8.
6. Изард К.Э. Психология эмоций / Изард К.Э. – СПб. : Изд-во Питер, 2000. – 464 с.
7. Карасик В.И. Антология концептов / В.И. Карасик, И.А. Стернин. – Волгоград : Парадигма, 2005. – 246 с.
8. Красавский Н.А. Лингвистические методы исследования эмоциональной концептосферы. Лингвистические парадигмы : традиции и новации / Красавский Н.А. – Волгоград : Парадигма, 2000. – 182 с.
9. Красных В.В. Стрoение языкового сознания : фрейм-структуры / Красных В.В. – Тамбов : [б. и], 2000. – С. 23–24.
10. Кубрякова Е.С. Начальные этапы становления когнитивизма : лингвистика – психология – когнитивная наука / Е.С. Кубрякова // Вопросы языкознания. – 1994. – № 4. – С. 34–47.
11. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка / Д.С. Лихачев // Известия РАН. – 1993. – № 1. – Т. 52. – С. 3–9.
12. Лук А.Н. Мышление и творчество / Лук А.Н. – М. : Изд-во Политической литературы, 1976. – 144 с.
13. Пименова М.В. Введение в когнитивную лингвистику / Пименова М.В. – Кемерово : ИПК «Графика», 2004. – 208 с.
14. Слышкин Г.Г. Лингвокультурные концепты и метаконцепты : дисс. ... докт. филол. наук : 10.02.19 / Слышкин Г.Г. – Волгоград, 2004. – 323 с.

Стаття рекомендована до друку
доктором філол. наук, професором, завідувачем кафедри перекладу
Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського
Мізіним К.І.

Стаття надійшла до редакції 10 травня 2014 року